PhD értekezés tézisei

Tóth Andrea

A beszédszünetek és hezitációk vizsgálata a szinkrontolmácsok célnyelvi beszédprodukciójában

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Fordítástudományi Doktori Program

Témavezető: Dr. Lengyel Zsolt CSc

Budapest, 2013

Bevezetés

A spontán beszédfolyamatot minden esetben a közlésre szánt gondolat megtervezése (makrotervezés), valamint annak nyelvi formába öntése (mikrotervezés) előzi meg (Levelt 1989 idézi Gósy 1999, 2004). Ez a két folyamat legtöbbször közel egy időben zajlik, ilyenkor a beszélő nincs is tudatában a kétféle folyamatnak. Ez azt jelenti, hogy miközben elhatározzuk, hogy mit akarunk mondani (gondolatok), máris megkezdődik a lexikai válogatás a mentális lexikonból, illetőleg a grammatikai kódolás, átalakítás.

A tolmácsolás a beszédpercepció és a beszédprodukció egy speciális esete, és mint ilyen, számos ponton eltér az egynyelvű spontán beszédtevékenységtől. Ezeket az eltéréseket a következőképpen foglalhatjuk össze:

1. A beszédpercepció és -produkció nem azonos nyelven zajlik, van köztük egy átkódolási szakasz, így amennyiben a forrásnyelvi szöveg nem törlődik azonnal, strukturális vagy lexikai interferencia léphet fel.
2. „Az átkódolási szakasz ellenére is időben egymásra csúszhat a forrásnyelvi percepció és a célnyelvi produkció" (Klaudy 1997: 40), így figyelemmegosztás szükséges.
3. „A szegmentálás (értelmi egységekre bontás) menet közben történik, amely során szükséges a megfelelő követési távolság (*time lag*) kialakítása" (G. Láng 2005: 163).
4. Mivel a tolmácsolandó szöveg befejezetlen, részleges értés alapján történik a jelentés rekonstrukciója.
5. „A gondolatok megformálásának két teljesen különböző stratégiáját kell működtetni. A szikrontolmács a nyelvi formától a gondolatig és a gondolattól a nyelvi formáig vezető utat két különböző stratégia szerint járja be, s teszi ezt szinte egyidejűleg" (Klaudy 1997: 40).
6. „A gondolattól a nyelvi formáig vezető utat megnehezíti, hogy ebben nem saját gondolatok kifejezéséről van szó, hanem úgynevezett 'kívülről megadott program' által meghatározott beszédtevékenységről" (Leontyev 1969 idézi Klaudy 1997: 40).
7. E külső program teljesítéséből adódóan a motiváció is más. A tolmácsok nem a saját kommunikációs igényeiket elégítik ki, hanem másokét, így az egynyelvű beszédtevékenységtől eltérően a tolmácsolást közvetett motiváció jellemzi (Klaudy 1994, 1997).
8. „Az erőforrások (mint pl. a munkamemória, a figyelem és feldolgozó kapacitás, az idő) korlátozottan állnak rendelkezésre" (G. Láng 2005: 164).

Grosjean (1999) szerint szinkrontolmácsolás során a konferenciatolmácsok kétnyelvű

nyelvi módban működnek, amelyben mindkét nyelv aktív, azonban eltérő nyelvi módot tulajdonít az input és output rendszernek. Az output mechanizmusok során a tolmács egynyelvű nyelvi módban van, míg az input mechanizmusok a kétnyelvű nyelvi módot igénylik, hiszen az input időnként forrásnyelven, máskor pedig célnyelven érkezik.

1. Elméleti alapok

A beszédszünetek mind a beszédprodukció, mind pedig a beszédmegértés szempontjából lényegesek. A beszédprodukcióban biztosítják 1) az artikulációhoz szükséges levegőmennyiséget, 2) elősegítik a közlés értelmi szegmentálását, 3) szolgálják a nyelvbotlások, hibák feloldását, valamint 4) biztosítják a mentális lexikonból történő keresési idő kitöltését (Butterworth 1980; Gósy 1998a, 2004a; Piccalague et al. 2005). A szünetek tehát a beszéd formai kivitelezéséhez szükséges információtartalom nélküli egységek, funkciójuk szinte minden esetben a beszédtervezés és -kivitelezés összehangolatlanságát semlegesítő tényező. A szünettartás a beszédmegértés során is nélkülözhetetlen: fontos szerepet tölt be az elhangzottak pontosabb és biztosabb feldolgozásában, az entrópia csökkentésében (Gósy 1998a, 2004a).

A néma szünetek mellett a kitöltött szünetek funkciója is sokrétű. „Megjelenhet akkor, amikor a beszélő még abban sem biztos, hogy milyen gondolatot akar közölni, de már hezitál azért, hogy beszédszándékát jelezze” (Levelt 1989 idézi Horváth 2009: 57). A közlés elején ejtett hezitálás tehát az esetek nagy részében arra szolgál, hogy a beszélő a közlésre szánt gondolatok közül válogasson. A kiválasztott gondolat nyelvi formájának tervezése közben pedig időt biztosít arra, hogy milyen grammatikai szerkezet, milyen lexikai elemek felelnek meg legjobban a beszédhelyzetnek, a beszédpartner elvárásának. (Beattie-Butterworth 1979 idézi Horváth 2009). Nemcsak a makrotervezés (a grammatikai megformálás előkészítése), de a mikrotervezés (a grammatikai, fonológiai, fonetikai tervezés, illetve a lexikális előhívás működése) során fellépő hiba kísérőjelenségeként is felléphet a hezitáció. „A beszélő a rejtett vagy a felszíni önmonitorozás eredményeként az esetek egy részében felismeri, hogy hibázott; ezt a felszíni szerkezetben sokszor egy kitöltött szünet jelzi” (Horváth 2009: 58). Hibajavítás esetén pedig a korrekcióhoz szükséges időt a hezitálás időtartama biztosítja (Gósy 2008a).

Kutatások bizonyították, hogy a megakadásokat (beleértve a néma és a kitöltött szüneteket) a hallgató tudat alatt felhasználja, vagyis ezek segítik a megértést (Gósy 2003), a kísérleti személyek az elhangzottakat pontosabban reprodukálják, ha a szöveget szünetek tagolják (Gósy 2000).

2. Beszédszünetek és hezitációk a szinkrontolmácsolásban

A szinkrontolmácsolás célnyelvi beszédprodukciójában különféle tényezők befolyásolhatják a szüneteket, és ezek eredményeképpen olyan helye(ke)n is megjelenhetnek, ahol egynyelvű spontán beszédben egyébként nem lennének jelen. A szünettartás összefüggésbe hozható a forrásnyelvi szöveg percepciós nehézségeivel, avagy köthető a megfelelő célnyelvi lexikai egység kereséséhez, de kapcsolódhat az adott fogalom célnyelven történő kifejezési nehézségeihez is (Ahrens 2005, Gile 2008). Tehát a szünetek gyakori előfordulása és azok hosszabb időtartama összefügg a szinkrontolmácsolás összetett folyamata során adódó különféle nehézségekkel.

A tolmácsolás minőségének megítélésében fontos szerepet játszik a fluens célnyelvi beszédprodukció (Hieke 1981, Pöchhacker 1994), amit Macías (2006) a néma szünetek elemzésén keresztül vizsgál. Megállapítása szerint a a célnyelvi beszédprodukcióban megjelenő gyakori néma jelkimaradások negatív irányba befolyásolják a tolmácsolás minőségének (és ezzel együtt más paraméterek, mint pl. intonáció) megítélését. Ugyanakkor nem tér ki arra, hogy meghatározza, milyen gyakori szünettartásnál beszélhetünk minőségromlásról. A szünetek és az intonáció közötti összefüggés pedig jelzi, hogy a néma szünetek túlzott mértékű előfordulása nemcsak egyetlen paraméterhez (a fluens beszédprodukcióhoz) kapcsolódik.

A digitális adatfeldolgozási módszereknek köszönhetően (pl. Lee 1999, Yagi 1999, Tissi 2000 idézi Pöchhacker 2004) újra központi témát képvisel a szinkrontolmácsolás kutatásában a forrás- és a célnyelvi szöveg egyidejűségének kérdése. E vizsgálatok főként a beszéd- és artikulációs tempót, a szünetek közötti beszédszegmentumok számát és időtartamát, valamint a forrásnyelvi-célnyelvi átfedések számát tárgyalják. Ezen elemzések eredményei meglehetősen változatosak, hiszen eltérőek az alkalmazott mérési módszerek, a beszédszünet kritériumai, a vizsgált nyelvpárok, szövegtípusok, valamint különböző a vizsgálatokban résztvevő tolmácsok készségszintje is. Tissi (2000) német-olasz irányú szinkrontolmácsolt szövegek megakadásait (beleértve a néma és hezitációs szüneteket) elemzi lehetséges párhuzamot feltételezve a forrásnyelvben és a célnyelvben. A vizsgálati eredmények tanúsága szerint megfigyelhető bizonyos fokú korreláció ezek előfordulási gyakoriságában, jóllehet a vártnál kisebb mértékű.

Cecot (2001) gyakorló tolmácsokkal végzett kísérletében angol-olasz irányú szinkrontolmácsolt szövegekben hasonlítja össze a forrásnyelvi és a célnyelvi (néma, ill. kitöltött) szünetek előfordulási gyakoriságát és azok időtartamát. A vizsgálati eredmények azt

igazolják, hogy a tolmácsok igyekeznek követni a szónok szünettartását (a néma szünetek vonatkozásában). Ez azt jelenti, hogy a szintaktikai struktúra gyakorta változatlan maradt. A hezitációs szünetek előfordulási gyakorisága a beszédtempó gyorsulásával fordított arányban változik, ugyanakkor a megakadások száma lényegesen felülmúlja a néma szünetekét. A leggyakrabban jelentkező szünettípus a szegmentálást elősegítő szünet, amelyet legtöbbször hezitációs szünet követett. Cecot (2001) a női és a férfi tolmácsok célnyelvi szövegeinek szünettartási eredményeit hasonlítja össze: a női tolmácsok több kitöltött szünetet tartanak, míg a férfi tolmácsok több néma szünetet. Ezzel szemben a megakadások lényegesen magasabb számban fordulnak elő a férfi tolmácsoknál.

Čeňková (1988 idézi Tissi 2000) a beszédszünetek kettős funkcióját hangsúlyozza: egyrészt a forrásnyelvi szöveg dekódolását, másrészt a célnyelvi szöveg szegmentálását segítik elő. Vizsgálati eredményei azonban nemcsak a szegmentálásban betöltött lényeges szerepüket igazolják, de azt a nehézséget is, amelyet rövid időtartamuk okoz, miközben a tolmácsok igyekeznek kihasználni azokat.

3. Az értekezés céljai és hipotézisei

A jelen kutatás fő célja a szinkrontolmácsok beszédprodukciójában előforduló beszédszünetek és hezitációs jelenségek kvantitatív és kvalitatív elemzése szinkrontolmácsolt szövegek alapján. Magyarországon eddig kizárólag egy kutatás (Bakti 2010) foglalkozott hasonló témával, éspedig a szinkrontolmácsok célnyelvi beszédprodukciójában fellépő diszharmóniás jelenségekkel.

A beszédszünetek és a hezitációs jelenségek elemzése lényeges információkkal szolgálhat a szinkrontolmácsolás során lezajló tervezési, önellenőrzési és korrekciós folyamatok megértéséhez.

A két jelenség kiemelését nagyarányú előfordulásuk indokolta, tehát meglehetősen nagyszámú adat alapján fogalmazhatók meg megállapítások. A másik ok, hogy mindkettő számos funkcióban jelenhet meg a közlésben, a fogalmi tervezéstől a hibajavításon át a beszédszándékig.

Az empirikus vizsgálat témakör szerinti hipotézisei:

1. ***A néma szünetek gyakoriságának, időtartamának és elhelyezkedésüknek vizsgálata.*** A szinkrontolmácsolás során a forrásnyelvi szegmentálás és a fokozott mentális terhelés hatással van a célnyelvi szegmentálásra és a szünettartásra. A tolmácsok jóval gyakrabban tartanak beszédszünetet, mint egynyelvű spontán beszédben, időtartamukat

tekintve nagyobb a hosszabb szünetek aránya, illetve elhelyezkedésük sem minden esetben szolgálja a szemantikai és szintaktikai tagolást.

2. ***A kitöltött szünetek vizsgálata.*** A beszédprodukciót zajban vizsgáló kutatások (Junqua 1996, Castellanos et al. 1996, Winkworth és Davis 1997, Wassink et al. 2007, Gósy 2008b) alapján azt valószínűsítettük, hogy a szinkrontolmácsok célnyelvi beszédprodukciójában jóval gyakoribbak lesznek a kitöltött szünetek, mint egynyelvű spontán beszédben. A rendelkezésre álló mentális energia szűkös volta miatt a tolmácsok célnyelvi beszédprodukcióját a tervezés és kivitelezés összehangolatlansága, bizonytalansága jellemzi majd.
3. ***A néma és a jellel kitöltött szünetek összefüggései.*** A hezitálás környezetében tapasztalható néma szünetek általában a tervezés és kivitelezés során fellépő diszharmóniát jelzik, a néma és kitöltött szünetek összefüggései a pillanatnyi tervezési nehézség komplexitására utalnak. Ennek négy különböző esete állhat fenn: 1) sem a hezitációs jelenség előtt, sem utána nincs néma szünet; 2) a kitöltött szünet előtt néma szünet is megjelenik; 3) a néma szünet a hezitálás után fordul elő; 4) a hezitálás előtt és után is néma szünet található. Azt feltételeztük, hogy a leggyakrabban előforduló kombináció a hezitáció és az azt követő néma szünet lesz. Ebben az esetben a hezitálás nem biztosít elegendő időt a tervezési vagy korrekciós folyamatok elvégzéséhez, ezért a beszélőnek további (néma) szünetre van szüksége a folyamatműködésekhez.
4. ***A kitöltött szünetek és a nyújtások közvetlen környezetében lévő néma szünetek pozíciója és időtartama.*** A vizsgálat során arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a néma szünetek időtartama függ-e a pozíciójuktól, vagyis hogy megelőzik vagy követik a hezitációs jelenséget. Azt feltételeztük, hogy a spontán narratívákhoz képest a szinkrontolmácsolt szövegekben a feladat komplexitása miatt mind a kitöltött szünetet, mind pedig a nyújtást megelőző szünetek időtartama jóval hosszabb, mint az azokat követő.
5. ***Forrásnyelvi szünetkihasználás a szinkrontolmácsolásban.*** A szünetkihasználás kimutatásának egyik lehetséges módja, ha összefüggést keresünk a forrásnyelvi szünettartam növekedése és a célnyelvi beszédtempó gyorsulása között. Valószínűsítettük, hogy a gyakorlatszerzés hatására a szünetkihasználás nő, hiszen a gyakorló tolmácsok – bizonyos folyamatok automatikussá válása miatt – nagyobb figyelmet tudnak fordítani a célnyelvi szöveg létrehozására.

6. ***A retrospektív módszer alkalmazása a tolmácsok célnyelvi beszédprodukciójának elemzéséhez.*** Az adott tolmácsolási feladatot követően elő tudjuk hívni azokat a gondolatokat, amelyek a feladat elvégzése során játszódtak le elménkben. A retrospektív interjúk készítésénél lényeges szempont, hogy rögzítésük közvetlenül az adott feladat után történjen meg, hiszen ekkor még számos információ közvetlenül előhívható a rövid távú memóriából (Ericsson és Simon 1999). Feltételezésünk szerint a legtöbb megjegyzés az átváltási szakasz folyamataira, a legkevesebb pedig a beszédpercepció és a -produkció egyidejűségéből adódó nehézségekre vonatkozik majd, hiszen a konferenciatolmácsok a tolmácsképzés és a gyakorlatszerzés során folyamatosan kifejlesztik a hatékony figyelemmegosztás képességét. Ez lehetővé teszi, hogy figyelmüket leginkább a célnyelvi produktum minőségére összpontosítsák.

4. Anyag, módszer, kísérleti személyek

Az értekezésben részletezett empirikus kutatás alapját tolmácshallgatók és gyakorló tolmácsok szinkrontolmácsolt szövegei adják, valamint a gyakorló tolmácsok spontán narratívái. Az elemzés elméleti keretét Levelt (1989) beszédprodukciós modellje, valamint Gósy (2004b) megakadás taxonómiája szolgáltatta. Az empirikus vizsgálat kiegészítéseként retrospektív tolmácsolási jegyzőkönyveket is készítettünk.

A tolmácshallgatók felvételeit a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Nemzetközi Fordító- és Tolmácsképző Központjában 2008 májusában rögzítettük, a gyakorló tolmácsoktól származó felvételeket (a tolmácsolt szövegeket, a spontán beszédanyagot és a retrospektív interjút) pedig 2009 júniusában az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító és Tolmácsképző Tanszékén.

A kísérletben az FSIA (Food Safety Intitute of the Americas) konferenciáján (2004. március 11-én) elhangzott, *Five years on – food safety in Europe* című politikai beszédet használtuk forrásnyelvi szövegként.

A kísérletben hat tolmácshallgató, közülük öt nő és egy férfi (átlagéletkoruk 25,6 év) és hét (két férfi és öt nő) konferenciatolmács (átlagéletkoruk: 38,5 év) vett részt. Minden egyes kísérleti személyt egyénileg teszteltünk. A beszédszünetek és a hezitációs jelenségek vizsgálatához 63 percnyi szinkrontolmácsolt korpuszt, illetve 24 percnyi spontánbeszéd-anyagot elemeztünk. A kiegészítő vizsgálatként szolgáló retrospektív interjúk pedig közel 60 percnyi hanganyagot tesznek ki.

A tolmácsberendezéssel rögzített beszédanyagokat először (az *MP3 Direct Cut v2.10* szoftverrel) digitalizáltuk. A hanganyagokat lejegyeztük, majd a szünettartamok mérését a

Praat szoftver (www.praat.org) segítségével végeztük, ezredmásodperces pontossággal. Bejelöltük és kimértük a kitöltött szüneteket is, valamint felcímkéztük a nyújtásokat. A néma szünetek mérésekor minden 100 ms-nál hosszabb, nem a beszédhangok képzésének részeként megjelenő jelkimaradást vettünk tekintetbe. Az automatikusan nyert adatokat manuálisan is ellenőriztük, különösen a glottalizált kitöltött szünetek esetében. A szövegek átiratából a szünetadatokat reguláris kifejezések és *C shell script*-ek alkalmazásával nyertük ki.

Az adatokon statisztikai elemzéseket is végeztünk az SPSS 17.0 verziószámú statisztikai programmal. A csoportok közötti különbségek szignifikanciájának vizsgálatára, illetve a hezitációkat és a nyújtásokat kísérő néma szünetek időtartamát befolyásoló tényezőkre vonatkozóan az egytényezős varianciaanalízist végeztünk el. Az összefüggések kimutatására lineáris regressziót és a Pearson-féle korrelációanalízist alkalmaztuk. Az elemzéseket minden esetben 95%-os szignifikanciaszinten végeztük el.

5. Eredmények

1. A különböző beszédanyagok szünetezésének vizsgálata során a tolmácshallgatók célnyelvi szövegeiben 24,64%-tól 34,97%-ig terjedő szünetarányt mutattunk ki, míg a gyakorló tolmácsok szinkrontolmácsolt szövegeiben a néma szünetek aránya 17%-tól 24,91%-ig terjedt, jelentős egyéni eltérések nem voltak. A beszédprodukciót zajban vizsgáló kutatások (Junqua 1996, Castellanos et al. 1996, Winkworth és Davis 1997, Wassink et al. 2007, Gósy 2008b) azt mutatják, hogy a zaj hatására a beszélők gyakrabban és hosszabb szüneteket tartanak, mint csendes körülmények között. A jelen vizsgálat eredményei alátámasztották, hogy a gyakorló tolmácsokat kevésbé zavarja a beszédzaj, vagyis a hallgatás és beszélés egyidejűsége. Ezzel szemben a tolmácshallgatók szövegeiben a gyakoribb és hosszabb szünettartás arra utalt, hogy mind az átalakítási, mind az előhívási folyamatok több időt vettek igénybe, és nagyobb kontrollt igényeltek.

Mivel a beszédszünetek egyik alapvető funkciója a beszéd közlésegységeinek tagolása, megvizsgáltuk, hogy a néma és a kitöltött szünetek, illetve ezek kombinációi milyen számban jelennek meg szerkezethatáron és nem szerkezethatáron az egyes szövegekben. A tolmácshallgatók és a gyakorló tolmácsok eredményei között az egyetlen eltérés a rövid (100-500 ms-ig tartó) néma szünetek esetében mutatkozott: a gyakorló tolmácsok szerkezethatártól függetlenül megközelítőleg kétszer annyi néma szünetet tartottak ebben az időtartományban. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a gyakorló tolmácsok inkább több (kevésbé észlelhető) rövidebb néma szünetet tartanak elhelyezkedésüktől függetlenül. Ezt valószínűleg azért tehetik meg, mert számos esetben nem kell kivárniuk teljes szerkezeteket, hiszen

anticipációs készségüket használva előre be tudják jósolni azokat.

A profi tolmácsok célnyelvi szövegeinek és spontán narratíváinak eredményei – egy kivételtől eltekintve – hasonlóak voltak: a 100-499 ms-ig terjedő tartományban mind szerkezethatáron, mind pedig nem szerkezethatáron a tolmácsok kétszer annyi néma szünetet tartottak a tolmácsolási feladat során, mint a képleírás folyamán. Ennek oka nemcsak a fokozott mentális terhelésben keresendő (ami a szinkrontolmácsolás során az egyidejű beszélésből és hallgatásból adódik), hanem a forrásnyelvi szegmentálásban is, amely nyilvánvalóan hatással van a célnyelvi szegmentálásra is.

A jellemző szünettartamokat tekintve az egyes tolmácshallgatóknál az eloszlások nem tértek el jelentősen egymástól, a szünetek többsége a 250-750 ms közötti tartományban realizálódott, míg a gyakorló tolmácsoknál a szünetek többsége a 200-500 ms közötti tartományban realizálódott. A profi tolmácsok szünettartási értékei közelítenek az egynyelvű spontán beszédprodukcióra jellemző szünettartáshoz, amely a tolmácsolás minőségét pozitívan befolyásolja, jóllehet kiugróan magas értékek itt is megjelentek.

2. A tolmácshallgatók és a profik célnyelvi szövegeiben több mint kétszer olyan gyakran fordultak elő kitöltött szünetek, mint a spontán narratívákban. Ahogy zajos környezetben, a szinkrontolmácsolt szövegekben is a kitöltött szünetek gyakorisága jelentősen megnövekedett. A kitöltött szünet legnagyobb arányban semleges magánhangzóként, az [ə] hangra emlékeztető sváként realizálódott, amelyet a tolmácshallgatók és a profi tolmácsok is változatos időtartamban ejtettek.

A kitöltött szünetek átlagos időtartamában 35 ms-nyi különbség mutatkozott a gyakorló tolmácsok és a tolmácshallgatók között. Ez arra utal, hogy a tolmácshallgatóknak több időre volt szükségük a beszédtervezési folyamatokhoz, és az esetleges korrekciók elvégzéséhez, mint a gyakorló tolmácsoknak, jóllehet ez a különbség nem volt számottevő.

Két tolmácshallgató kivételével valamennyi kísérleti személy esetében a legtöbb kitöltött szünetet eltérő időintervallumban adatoltuk: az első célnyelvi szövegben ez az időintervallum a 100 és 200 ms közötti, a másodiknál és a hatodiknál a 350 és 400 ms közötti, a harmadiknál a 300 és 350 ms közötti, az ötödiknél pedig a 400 és 450 ms közötti tartomány. Ugyanakkor ezen eredmények közül a leghosszabb és a legrövidebb kitöltött szünet között is csupán 350 ms (vagyis 0,35 s) a különbség, amely gyakorlatilag elhanyagolható. Nem voltak jelentős eltérések a profi tolmácsok esetében sem: a kitöltött szünetek túlnyomó része valamennyi szinkrontolmácsolt szövegben és spontán narratívában 0,6 másodpercen belüli időtartamban realizálódott.

A kitöltött szünetek funkcióival foglalkozó vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy az elvégzett feladat típusától függetlenül a kitöltött szünetek elsősorban valamilyen beszédtervezési bizonytalanságot jeleznek, másodsorban pedig beszédszándékot közvetítenek. A célnyelvi szövegekben beszédszándék jelzésére a kitöltött szünetek 26%-a és 27%-a szolgált, a spontán narratívákban pedig 15%-a. Ezek leggyakrabban a közlés elején jelentek meg. A szinkrontolmácsolt szövegekben a relatíve magas arány a forrásnyelvi közlésrészek kivárása miatti hezitálásokból adódott.

A vizsgálat során az a kutatásmódszertani nehézség körvonalazódott, hogy a szinkrontolmácsolt szövegekben nem minden esetben lehet egyértelműen meghatározni a kitöltött szünetek előfordulásának okát egyik kategóriánál sem a beszédpercepció és a -produkció időbeli egymásra csúszása miatt. Előfordulhat, hogy (a spontán beszédprodukcióhoz hasonlóan) a célnyelvi tervezés miatt lépnek fel beszédtervezési bizonytalanságok, de nem kizárt, hogy a forrásnyelvi szöveg követése okozza a zavart a célnyelvi produkcióban.

3. Mind a tolmácshallgatók, mind pedig a profik összesen 18 alkalommal tartottak szavakon belül kitöltött szünetet, vagy ejtettek néma szünetet. Az összes ilyen eset közül azonban jóval kevesebb számban találtunk szón belüli kitöltött szünetet, mint csendes szünetet.

A profi tolmácsoknál jóval kevesebb olyan esetet adatoltunk, ahol a szótaghatárok helyreállítása érdekében a szóvégi beszédhangot megismételték. Ez a kompenzációs mechanizmus tehát kevésbé működött a profi tolmácsoknál, mint a gyakorló tolmácsoknál, vagy ellenkezőleg: az önmonitorozás, és a nyelvi tudatosság olyannyira erős, hogy nem ismétlik meg egy már elhangzott szótag szóvégi beszédhangját.

A legtöbb szóközi néma vagy kitöltött szünet toldalékmorféma előtt fordult elő mind a profi tolmácsok, mind pedig a tolmácshallgatók célnyelvi szövegeiben, amely a morfológiai, szintaktikai tervezés problémáját jelzi.

A spontán narratívákban fele annyi szóközi szünetet regisztráltunk, mint a szinkrontolmácsolt szövegekben. A spontán beszédanyagban a szóközi szünetek több esetben az *az* névelőt érintették, ami a szinkrontolmácsolt szövegekben nem volt jellemző.

4. A tolmácshallgatók célnyelvi szövegeiben 57 nyújtást regisztráltunk (ebből magánhangzónyújtás 52 esetben fordult elő, míg mássalhangzónyújtás 5 esetben), a gyakorló tolmácsok célnyelvi szövegeiben 54-et (ebből magánhangzón 47 nyújtás jelentkezett, míg mássalhangzón 7), a spontán beszédanyagban pedig a célnyelvi szövegekhez képest csekély

számút, mindössze 16-ot (ebből 14 magánhangzó- és 2 mássalhangzónyújtást). A legrövidebb időtartamú nyújtás 174 ms, a leghosszabb 648 ms volt.

A szinkrontolmácsolt szövegekben a nyújtások nagy számú előfordulása több okra is visszavezethető: 1) a forrásnyelvi szöveg megértési szakaszában a tolmácsoknak nem jutott elég mentális energiájuk (a figyelemmegosztás révén sem) a produkciós mechanizmusokra, 2) a beszédtervezés során lépett fel zavar, 3) az átváltási szakaszban a megfelelő nyelvi eszköz lehívásához szükséges idő kitöltése miatt jelentkeztek a nyújtások. A profi tolmácsok a hangzónyújtást vélhetően egyfajta alternatív stratégiaként alkalmazták a beszédtervezési mechanizmus védelme érdekében, ahogyan teszik ezt a zajban beszélők is, amikor a spontán beszédprodukcióban például az újraindítások és az ismétlések aránya jelentősen megnövekszik (Gósy 2007). A tolmácshallgatóknál azonban vélhetően inkább percepciós és/vagy produkciós diszharmóniával állunk szemben.

A szinkrontolmácsolt szövegekben és a spontán beszédanyagban egyaránt a legnagyobb arányban a névelőnyújtások jelentkeztek. Emellett előfordult a kötőszavak valamely hangjának megnyújtása is; ez leginkább a spontán narratívákban. Melléknevéken és főneveken is tapasztaltunk nyújtásokat: főneveken leginkább a gyakorló tolmácsok célnyelvi és spontán beszédanyagában, melléknevéken pedig kizárólag a szinkrontolmácsolt szövegekben. Mindhárom korpuszban a legkisebb arányban az igéket érintették a nyújtások.

A legtöbb nyújtást (a szakirodalomnak megfelelően) szó eleji pozícióban adatoltuk mindhárom beszédanyag esetében, ehhez az eredményhez azonban hozzájárulhatott az is, hogy a szóban forgó kategóriához soroltuk az *a* határozott névelő nyújtását is.

5. E vizsgálat során arra a kérdésre kerestünk választ, hogy a kitöltött szünetek környezetében miként jelennek meg a néma szünetek, és milyen arányban. A néma és a kitöltött szünetek összefüggésének négy különböző esetét állítottuk fel: a) sem a hezitációs jelenség előtt, sem utána nincs néma szünet; b) a kitöltött szünet előtt néma szünet is megjelenik; c) a néma szünet a hezitálás után fordul elő; d) a hezitálás előtt és után is néma szünet található.

A tolmácshallgatók és a profik célnyelvi szövegeiben a hezitálás és a néma szünet bizonyos kombinációi fordultak elő nagyobbrészt. A tolmácshallgatóknál a hezitálást megelőző szünet aránya (21 %) megközelítőleg fele volt a gyakorló tolmácsok esetében regisztrált aránynál (39 %). A hezitálást követő néma szünet ugyanakkor fordított eredményt mutatott: a tolmácshallgatók több mint kétszer annyi néma szünetet tartottak a hezitálás után (32 %), mint a gyakorló tolmácsok (15 %). A csak kitöltött szünet mindkét korpuszban hasonló arányban (31 és 32 %) fordult elő, valamint a három részből álló szünetek (néma

szünet + hezitálás + néma szünet) aránya csupán két százalékos eltérést mutatott (14 és 16 %). Ez utóbbi – időtartamánál fogva is – jelzi a legnagyobb szóelőhívási zavart (1. ábra).

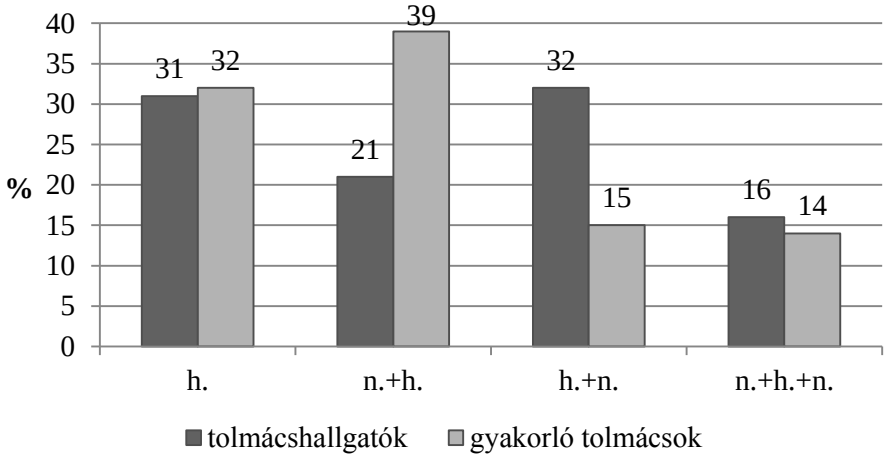

1. ábra: A néma szünetek megjelenése a hezitálások környezetében

A hezitálást követően adatolható néma szünet és a *néma szünet + hezitálás + néma szünet* kombináció a spontán beszédanyagban magasabb arányban fordult elő, mint a szinkrontolmácsolt szövegekben. Ugyanakkor a csak hezitálás és a hezitálást megelőző néma szünet a tolmácsok célnyelvi szövegeiben jelentkezett nagyobb arányban.

A kitöltött szünetet megelőző néma szünet majdnem kétszer olyan gyakori volt a szinkrontolmácsolt szövegekben, mint a spontán beszédanyagban (39 és 23 %). Ennek lehetséges magyarázata, hogy a tolmácsok a célnyelvi szöveg minőségének fenntartása érdekében a szinkrontolmácsolás során egy kevésbé feltűnő néma szünet időtartama alatt próbálták áthidalni a zavart, és csak akkor produkáltak kitöltött szünetet, ha ez a néma szünet alatt nem sikerült.

6. A szünetkihasználás kimutatásához összefüggést kerestünk a forrásnyelvi szünettartam növekedése és a célnyelvi beszédtempó gyorsulása között. Ezt az összefüggést mind a tolmácshallgatók, mind pedig a gyakorló tolmácsok célnyelvi szövegeiben megvizsgáltuk. Valószínűsítettük, hogy a gyakorlatszerzés hatására a szünetkihasználás nő, hiszen a gyakorló tolmácsok – bizonyos folyamatok automatikussá válása miatt – nagyobb figyelmet tudnak fordítani a célnyelvi szöveg létrehozására.

A forrásnyelvi szövegben mindössze négy alkalommal nőtt a szünetátlaghoz képest a forrásnyelvi szünetek időtartama minimum 0,35, maximum 2,45 másodperccel. Ugyanakkor ezek közül a lehetőségek közül a tolmácshallgatók mindössze egyet használtak ki, a gyakorló

tolmácsok pedig egyet sem. A vizsgálat eredményei alapjaiban megkérdőjelezték a forrásnyelvi szünetkihasználás lehetőségét a szinkrontolmácsolás során, hiszen a forrásnyelvi szünettartamokban való eltérések olyan minimálisak voltak, hogy legfeljebb néhány szótaggal több közlésrészlet kiejtését tették lehetővé; ez alatt a rövid idő alatt pedig jelentős mentális energia nem szabadítható fel.

Irodalom

Ahrens, B. 2005. Prosodic phenomena in simultaneous interpreting: a conceptual approach and its practical application. *Interpreting: International Journal of Theory and Practice in Interpreting* Vol. 7 No. 1. 51–76.

Beattie, G. W., Butterwoth, B. L. 1979. Contextual probability and word frequency as determinants of pauses and errors in spontaneous speech. *Language and Speech* Vol. 22. 201–211.

Butterworth, B. 1980. Evidence from pauses in speech. In: Butterworth, B. (ed.) *Language production 1*., London: Academic Press. 155–176.

Castellanos, A., Benedíb, J-M., Casacuberta, F. 1996. An analysis of general acoustic-phonetic features for Spanish speech produced with the Lombard effect. *Speech Communication* Vol. 20. 23–35.

Cecot, M. 2001. Pauses in simultaneous interpretation: a contrastive analysis of professional interpreters' performances. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 11. 63–85.

Ericsson, K. A., Simon, H. A. 1984. *Protocol analysis.* Cambridge, Mass.: MIT.

Gile, D. 2008. Local cognitive load in simultaneous interpreting and its implications for empirical research. *Forum* Vol. 6 No. 2. 59–77.

Gósy M. 1998. A beszédtervezés és a beszédkivitelezés paradoxona. *Magyar Nyelvőr* CXXII. évf. I. szám. 3–15.

Gósy M. 1999. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Corvina.

Gósy M. 2000. *A hallástól a tanulásig*. Budapest: Nikol.

Gósy M. 2003. A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* CXXVII. évf. III. szám. 257–277.

Gósy M. 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest: Osiris Kiadó.

Gósy M. 2007. Disfluencies and self-monitoring. *Govor* Vol. 24. No. 2. 91–110.

Gósy M. 2008a. Önellenőrzési folyamatok a beszédben. *Magyar Nyelv* CIV/4. 402–426.

Gósy M. 2008b. A zaj hatása a beszédre. In: Gósy M (szerk.) *Beszédkutatás 2008*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 5–21.

Grosjean, F. 1999. The bilingual's language modes. In: Janet L. Nicol (ed.) *One Mind, Two Languages: Bilingual Language Processing*. Oxford: Blackwell.

Hieke, A. 1981. A content-processing view of hesitation phenomena. *Language and Speech* Vol. 24 No. 2. 147–160.

Horváth V. 2009. Funkció és kivitelezés a megakadásjelenségekben. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola.

Junqua, J-C. 1996. The influence of acoustics on speech production: A noiseinduced stress phenomenon known as the Lombard reflex. *Speech Communication* Vol. 20. 13–22.

Klaudy K. 1994. Fordításelmélet és pszicholingvisztika. *Magyar Nyelvőr*. CXVIII. évf. I. szám. 75–82.

Klaudy K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.

G. Láng Zs. 2005. *Tolmácsolás felsőfokon*. Budapest: Scholastica.

Lee, T-H. 1999. Speech Proportion and Accuracy in Simultaneous Interpretation from English into Korean. *Meta: journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal* Vol. 44 No. 2. 260–267.

Levelt, W. J. M. 1989. *Speaking: from intention to articulation*. Cambridge, MA: MIT Press.

Macías, M. P. 2006. Probing quality criteria in simultaneous interpreting. The role of silent pauses in fluency. *Interpreting. International Journal of Research and Practice in Interpreting* Vol. 8 No. 1. 25–43.

Piccalagua, M., Nespoulous, J-L., Harmegnies, B. 2005. Disfluences as a window on cognitive processing. An analysis of silent pauses in simultaneous interpreting. In: *Proceedings of DiSS'05, Disfluency in spontaneous speech workshop*. Aix-en-Provence, France. 151–155.

Pöchhacker, F. 1994. *Simultandolmetschen als komplexes Handeln*. Tübingen: Gunter Narr.

Pöchhacker, F. 2004. *Introducing interpreting studies*. London: Routledge.

Tissi, B. 2000. Silent pauses and disfluencies in simultaneous interpretation: a descriptive analysis. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 10. 103−127.

Winkworth, A. L., Davis, P. J. 1997. Speech breathing and the Lombard effect. *Journal of Speech, Language and Hearing Research* Vol. 40. 159–169.

Wassink, A. B., Wright, R. A., Fraklin, A. D. 2007. Intraspeaker variability in vowel production: An investigation of motherese, hyperspeech, and Lombard speech in Jamaican. *Journal of Phonetics* Vol. 35. 363–379.

A doktori értekezés témaköréhez kapcsolódó saját publikációk

Országos folyóiratban megjelent magyar nyelvű lektorált tanulmány

Tóth A. 2007. A szinkrontolmácsolás néhány pszicholingvisztikai vonatkozása. *Alkalmazott Nyelvtudomány* VII. évf. 1-2. szám. 169–176.

Tóth A. 2007. Intonáció ás anticipáció a szinkrontolmácsolásban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. II. évf. I. szám. 35–42.

Tóth A. 2008. Szinkrontolmácsolt szövegek időviszonyainak kimutatása a gyakorlatszerzés függvényében. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* III. évf. I. szám. 67–73.

Tóth A. 2009. A forrásnyelvi beszédszünetek kihasználtságának vizsgálata a szinkrontolmácsolásban szerzett gyakorlat függvényében. *Fordítástudomány* XI. évf. I. szám. 22–35.

Tóth A. 2009. A célnyelvi önkorrekció vizsgálata a szinkrontolmácsolásban szerzett gyakorlat függvényében. *Modern Nyelvoktatás* XV. évf. III. szám. 54–61.

Tóth A. 2009. A forrásnyelvi beszédtempó és a célnyelvi önkorrekció közötti összefüggés kimutatása szinkrontolmácsolt szövegek elemzése alapján. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* IV. évf. I. szám. 107–116.

Külföldi (online) folyóiratban megjelent angol nyelvű lektorált tanulmány

Tóth A. 2011. Speech Disfluencies in Simultaneous Interpreting: A Mirror on Cognitive Processes. Štefan Franko (ed.) *SKASE Journal of Translation and interpretation* Vol. 5 No. 2. 23–31. (http://www.skase.sk/Volumes/JTI06/index.html)

Tanulmánykötetben megjelent magyar nyelvű lektorált tanulmány

Tóth A. 2009. A szinkrontolmácsolás beszédpercepciós komponensének vizsgálata. In: Lengyel Zs., Navracsics J. (szerk.) *Tanulmányok a mentális lexikonról.* Veszprém: Pannon Egyetemi Kiadó. 370–375.

Konferencia-kiadványban megjelent konferencia-előadás

Tóth A. 2006. A memória szerepe a tolmácsolásban. In: Heltai Pál (szerk.) *Nyelvi modernizáció. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus Kiadványai 3.* Pécs – Gödöllő: MANYE - Szent István Egyetem. 702–706.

Tóth A. 2006. A memória szerepe a tolmácsolási folyamatban. In: Kukorelli K. (szerk.) *VIII. Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti, Nyelvvizsgáztatási és Medicinális Lingvisztikai Konferencia Füzetei*. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola Kiadói Hivatala. 40–44.

Tóth A. 2007. A szinkrontolmácsolás beszédmegértési és beszédlétrehozási komponense. In: Sárdi Cs. (szerk.) *Kommunikáció az információs technológia korszakában: XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Pécs-Székesfehérvár: Kodolányi J. Főiskola. 430–436.

Tóth A. 2007. Megakadásjelenségek kimutatása a szinkrontolmácsolás célnyelvi beszédfolyamatában szinkrontolmácsolási korpusz alapján. In: Tóth A. (szerk.) *IX. Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti, Nyelvvizsgáztatási és Medicinális Lingvisztikai Konferencia Füzetei*. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola Kiadói Hivatala. 48–53.

Tóth A. 2007. A célnyelvi artikulációs tempó változása és a forrásnyelvi szünetek kihasználtsága közötti összefüggés a szinkrontolmácsolás folyamatában. In: Rádai L. (szerk.) *A Dunaújvárosi Főiskola Közleményei*. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola Kiadói Hivatala. 281–288.

Tóth A. 2008. Szinkrontolmácsolt szövegekben tetten érhető megakadások kimutatása a gyakorlatszerzés függvényében. In: Kukorelli K., Tóth A. (szerk.) *X. Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti és Kommunikációs Konferencia*. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola Kiadói Hivatala. 23–27.

Recenzió (országos, lektorált folyóiratban)

Tóth A. 2005. G. Láng Zsuzsa: Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről. *Alkalmazott nyelvtudomány* V. évf. 1-2. szám. 168–171.

Tóth A. 2008. Navracsics Judit: A kétnyelvű mentális lexikon. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* IV. évf. I. szám. 228–231.

Hazai konferencián tartott előadás

Tóth A. 2006. A tartalmi fordítás nehézségeinek kimutatása a Pannon Nyelvvizsgarendszerben vizsgázók körében. Elhangzott: *IX. Balatonalmádi Pszicholingvisztikai Konferencia*, Balatonalmádi.

Tóth A. 2008. A fül-száj ívhossz vizsgálata angol-magyar irányú szinkrontolmácsolási korpuszon. Elhangzott: *XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus*, Budapest.

Tóth A. 2008. Szinkrontolmácsolt szövegekben tetten érhető megakadások kimutatása a gyakorlatszerzés függvényében. Elhangzott: *X. Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti és Kommunikációs Konferencia*, Dunaújváros.

Tóth A. 2009. A beszédszünetek szerepe a tolmácsolásban. Elhangzott: *XI. Fordítástudományi Konferencia*, Budapest.

Tóth A. 2009. Pauses and the temporal structure of spontaneous speech vs simultaneous interpreting. Elhangzott: *A Magyar Tudomány Napja Konferenciasorozat*, Dunaújváros.

Tóth A. 2010. A forrásnyelvi beszédtempó hatása a célnyelvi önkorrekcióra. Elhangzott: *XII. Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti és Kommunikációs Konferencia*, Dunaújváros.

Tóth A. 2011. Korrekciós folyamatok a szinkrontolmácsolásban. Elhangzott: *XIII. Fordítástudományi Konferencia*, Budapest.